

Драгица ПОПОВСКА
Институт за национална историја, Скопје
d_popovska@yahoo.com

ИЗДАВАЧКАТА ДЕЈНОСТ ВО ЈУГОСЛОВЕНСКАТА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА (1945-1952)

Апстракт. – Трудот се фокусира на културно-издавачката дејност во Југославија, како ресор преку кој може да се следи корелацијата помеѓу книжевното дело и општествениот / институционалниот контекст во кој тоа дело циркулира и се споделува. Врз основа на достапната архивска граѓа, материјалот што следи го анализира државниот модел на културна политика, поврзан со конкретната дејност, кој го покажува целиот систем на специфични практики – стратегии, меѓу кои и начинот на кој Партијата / државата управува или ги менаџира рестрикциите/ ограничувањата во полето.

Клучни зборови. – културно-издавачка дејност, културна политика, југословенско општество.

Воспоставувањето на комунистичкиот образец во новата југословенска држава, подразбирал етаблирање на нов поредок во културата, во кој културата, а во таа смисла и уметноста се перципирале како *инструмент на класната борба* и изградбата на *новиот човек*.¹ Во овој контекст, селекцијата на посакуваните вредности во рамките на културата имала за цел да одговори на таквите тенденции и преку легитимација

---

¹ Ваквата перцепција била во согласност со Лениновата идеја, според која стариот систем не може да биде надминат со „никакви политички преобразби...“, туку единствено со подигање на културата“. Бранка Докнић, Културна политика Југославије: 1945-1952. Во: Културна политика Југославије: 1945-1952. Зборник документа, књ. 1. Докнић Бранка, Петровић, Ф. Милић, Хофман Иван. (ур.). Београд: Архив Југославије, 2009), 16.

на селектирани културни производи (книги, филмови, театарски претстави и др.) да создаде *симболички капитал* - достоин за себепретставување на државата и нејзината политика, внатре, пред граѓаните, но и надвор, на меѓународната сцена.

Истражувањето на легитимацијата на културниот корпус во југословенската јавна сфера ја покажува целата сложеност на структурата на културното поле, изградена од симболичен систем на вредности, кој одредува: што влегува во културниот поредок, а што се исклучува и диференцира од него. Имајќи го предвид лимитираниот простор, трудот се фокусира на културно-издавачката дејност во Југославија, како ресор преку кој може да се следи корелацијата помеѓу книжевното дело и општествениот / институционалниот контекст во кој тоа дело циркулира и се споделува. Врз основа на достапната архивска граѓа, материјалот што следи го анализира државниот модел на културна политика,² поврзан со конкретната дејност, кој го покажува целиот систем на специфични практики – стратегии, меѓу кои и начинот на кој Партијата / државата управува или ги менаџира рестрикциите/ ограничувањата во полето. Во овој контекст земен е предвид и начинот на кој книгите се препознаваат како *вредни*, во согласност со воспоставените стандарди во културното поле. Имајќи предвид дека категоризацијата вредно / не-вредно во општествени рамки е флуидна и многу динамична категорија, што е во тесна зависност од контекстот, текстот се занимава со основните постулати врз кои почива културно-издавачката дејност во периодот од 1945-1952 година, односно периодите - пред и по судирот со Информбирото.

*

Културната политика и одлучувањето по сите прашања на целокупниот културен развој во периодот кој е предмет на интерес, се одвива преку државните институции на културата, кои во потполност ја финансираат секоја културна акција. Дефинирањето на целите во културата, како и нивното теориско втемелување се реализирало преку Комунистичката партија на Југославија, а особено значајна била улогата на агитационо-пропагандното одделение (Агитпроп) при ЦК КПЈ, кое ги детерминирало идеолошките правци на културната политика и вршело надзор над целокупните идејни движења во повоеното југословенско

---

² Повеќе за начелата на југословенската културна политика во конкретниот период, види: Драгица Поповска, Начела на југословенската културна политика (1945-1952), *Филолошки студии*, кн. 2. (Скопје-Перм-Љубљана-Загреб: 2021).
Достапно на: <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2021>.

општество.³ Имајќи предвид дека културата функционираше како алатка преку која се обликувале ставовите и мислењето на широките народни маси, овој ресурс бил многу важен за Партијата. Во оваа смисла, големо било значењето и на издавачката дејност.

Веднаш по етаблирањето на новата држава се пристапило најпрво кон расчистување со остатоците на издаваштвото од минатото. Била воспоставена комисија која имала задача да ги прегледува заликите на книги и да направи проценка кои книги можат да одат во продажба, а кои треба да бидат тргнати. Забранети биле делата поврзани со фашизмот и нацизмот, шовинизмот, потоа делата кои шират верска и расна омраза, кои содржат порнографски материјал, потоа книгите кои го искривуваат минатото, ја клеветат СССР и т.н. Во оваа група на книги влегувале и оние дела кои биле издадени од 1941 до 1945 година на окупираната територија. Министерството за просвета пропишувало овие дела да се чуваат одвоено од останатата граѓа во библиотеките и да можат да се позајмуваат само за студиски цели, но по претходно добиено одобрение од властите.⁴

Издаваштвото во социјалистичка Југославија, воспоставено на нова основа, во согласност со партиските перцепции требало да придонесе за градење на правилен однос на читателската публика кон стварноста. Работата во оваа сфера била во функција на: зацврстување на братството и единството, на развивање на идејата за словенската солидарност, а посебно внимание било посветувано на запознавање на читателите со „историјата на нашата народно-ослободителна војна“. Преку издаваштвото, државата / Партијата настојувала да ја обезбеди продуктивноста на југословенската социјалистичка идеологија и да ја засили нејзината застапеност во општествениот контекст. Оттука, „идеолошки лоши и уметнички помалку вредни книги“ се сметале делата, чиешто содржини се спротивставувале на југословенската идеологија, односно на југословенското гледиште на општеството и животот, генерално.

Добар приказ за начинот на кој државата / Партијата гледала на книгата како медуим за воспитување на масите, нуди документот потпишан од Мартин Менцеј, тогашен помошник министер во Минис-

³ Види повеќе во: Tatjana Šarić, *Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952. RADOVI*, Vol. 42. (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 2010).

⁴ Aleš Gabrič, *Cenzura u Sloveniji posle Drugog svetskog rata: od komunističkog spiska zabranjenih knjiga do ukidanja t.z. 'verbalnog delikta'* Ristović, A. (превод). УДК: 316.75: 321.64(497.4)"1945/1990". Достапно на: <https://www.nb.rs>, 63-67.

терството за просвета на ДФЈ, кој е упатен на републичките министерства за просвета. Во него, меѓу другото се потенцира:

„Покрај семејството, општеството и училиштето, добрата книга стои на прво место по својата воспитна вредност. Но, за жал, покрај добрите книги постои и лоша книга која влијае негативно. Познато ни е дека се продаваат многу книги со сомнителна содржина и без никаква уметничка вредност по разни книжари, киосци, и други јавни места, кои штетно влијаат на просветувањето и културното подигање на нашиот народ. Оваа т.н. петпарачка литература (детективска, порнографска, авантуристичка, вашарска и т.н.) се продава најмногу на младината и непросветениот народ по саемите, возовите, бродовите, кафаните и другите јавни места. Со читањето на вакви книги се шират разни пороци, заблуди и предрасуди, што читателите културно ги уназадува, а не унапредува. Таквата литература ги оттргнува масите од вистинскиот живот и конструктивна работа во заедницата.“⁵

Покрај детективската, порнографската и авантуристичката литература „на удар“ била и верската литература за која државата сметала дека шири пропаганда помеѓу луѓето. Иако, црковните книги официјално биле дозволени, сепак во пракса, тоа била литература која негативно била валоризирана од страна на политичките авторитети.

Едноставно, издаваштвото односно издавачката политика морало да се раководи од внатрешната и од надворешната политика на државата и од југословенската културна политика генерално. Во конкретниот период се донесени низа законски акти кои ја регулирале работата на издавачката дејност. Еден од најважните е *Закон за печатот*, објавен на 31 август 1945 година,⁶ кој иако во почетокот нагласува дека „печатот е слободен“, во понатамошниот текст ги прецизира рамките / ограничувањата на таа слобода.

Во смисла на претходното, ограничувањата се однесувале на оние кои: не уживаат политички и граѓански права; кои биле функционери или истакнати членови на усташките, четничките, љотиќевските организации, потоа организациите на белата и модрата гарда и во другите фашистички организации и групи во земјата и во странство, како и лица кои соработувале со непријателите и нивните домашни помагачи;

⁵ АЈ; 313-11-37, Мартин Менцеј, помошник на министерот за просвета на ДФЈ до Републичките министерства за просвета и другите институции, 26 јуни 1945 Бг, Предмет: Организирање и водење надзор над петпарачка литература.

⁶ Закон за печатот, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, петак 31 август 1945, бр.65, год. I. (Београд: Штампa државне штампарије – Београд, 1945).

кои биле издавачи, уредници и истакнати соработници, писатели на фашистички и профашистички книги, весници и други повремени и неповремени списанија; кои за време на војната т.е. од 6 април 1941 година биле издавачи, уредници и истакнати соработници на книги, весници или списанија кои расплинувале национална, расна или верска омраза и раздор или ја помагале дејноста на надворешните непријатели на Југославија; кои се служеле со печатот за да шират порнографија, за вршење уцени и за слични неморални цели; Сите претходно наведени категории на граѓани, во согласност со членот 6 од Законот, не смееле да бидат на позициите: уредник, издавач или постојан член на уредништвото на списанијата или весниците.⁷

Овој закон (чл. 11) ги забранувал и сите книги, весници и други печатени работи кои содржат: пропагирање, повикување или расплинување на национална, расна или верска нееднаквост, омраза и раздор; кои содржат повикување на граѓаните на побуна, диверзија или саботажа; повикување на граѓаните на насилно поништување на уставниот поредок на Демократска Федеративна Југославија; навреди и клевети против пријателските земји со цел реметење на добрите меѓународни односи и меѓународниот мир; повикување на неисполнување на војните должности; ширење лажни и алармантни вести кои ја загрозуваат државата и народните интереси; издавање на војните тајни; навреди или клевети на врховните сојузни или земски претставнички тела на ДФЈ; тешка повреда на јавниот морал и поттикнување на криминал;⁸

Законот од 1945 година, ја регулирал работата не само на државните, туку и на приватните издавачки претпријатија, што значи дека државата официјално не правела разлика помеѓу државниот и приватниот сектор во овој домен. Важно било само тие да се вклопат (со нивната работа) во официјалниот дискурс на експресија на посакуваните: морални, социјални и политички вредности, што имало за цел зачувување на мирот и редот, односно уставниот поредок на југословенското општество.

⁷ Членот 7 пак, вели дека странските државјани смеат да бидат издавачи или одговорни уредници на повремениите списанија и весници само по претходно одобрување на Министерот за внатрешни работи. Печатарот бил должен да достави три примероци од печатената работа на надлежниот околински или окружен јавен обвинител. Секоја пак, книга или неповремено списание требало да го има означено местото на издавање, местото и годината на печатењето, назив на издавачот и печатницата, и одговорен уредник кај повремениите списанија и весниците.

⁸ Закон за печатот, Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, петак 31 август 1945, бр.65, год. I. (Београд: Штампa државне штампарије – Београд, 1945).

Сепак, тоа не значело дека издаваштвото немало проблеми во оваа смисла. Документите покажуваат колизија помеѓу законодавната регулатива и практиката. Имено, паралелната егзистенција на државните издавачки претпријатија и книжари на една страна и приватните на друга, предизвикувало низа проблеми во издаваштвото. И покрај декларативното давање права за работа на приватниот сектор, сепак неможноста на партијата / државата да воспостави целосна контрола над неговата работа влијаело овој сектор да се соочува со низа проблеми.

Истражувањето покажа дека проблеми постоеле и пред донесувањето на споменатиот законски акт. Имено, во Резолуција донесена на Конференцијата на белградските книжари, која се одржала на крајот на февруар 1945 година,⁹ а која е испратена до Министерството за просвета на ДФЈ, се посочува дека книжарите, веднаш по ослободувањето започнале со голем елан да ја вршат „својата културна, социјална и национална должност“, притоа „уверени дека за нив настанала епоха на слобода и дека им се пружа можност својата добра волја, знаење и труд да ги вложат за публиката да ја добие онаа и онаква книга каква што денешницата наложува“. Основањето на „Просвета“ и другите државни издавачки претпријатија наместо да воспостават потесна соработка со приватните, тие, според напишаното во документот, отварале свои продавници една по друга, иако за тоа немало вистинска потреба, бидејќи книжарите ги ставиле своите продавници на располагање на државните претпријатија. Жалбите на книжарите, покрај другото се однесуваат и на тоа дека од државните издавачки претпријатија никако не можеле да добијат нови изданија за продажба, што се оправдувало со: „недостаток на хартија, мал број штампани книги, неможност за давање процент на книжарите и последно, дека не им е потребно книжарите да ги продаваат нивните изданија.“ Ова резултирало со мислење кај читателската публика дека приватните книжари не сакаат да ги држат новите изданија на издавачките претпријатија и дека ги саботираат. Тргувајќи од претходното, книжарите меѓудругото, барале од Министерството за просвета да добијат „полна слобода во работата, издавањето и растурањето на книгите и публикациите кои не се во спротивност со денешните стремежи“, како и отстапување на новите изданија со што книжарите би биле „главни посредници меѓу издавачките претпријатија и публиката, што и е нивна должност и намена“.

⁹ АЈ; 313-10-32. Резолуција книжара, донесена на Конференцијата на београдски книжари, одржана на 28 февруар 1945, од Удружење трговаца разних струка града Београда до Министерството просвете ДФЈ.

Заколот за печатот првото барање на книжарите декларативно го исполнил. Но, приватните книжари никогаш не станале посредници помеѓу издавачките претпријатија и публиката. Напротив, проблемите во издаваштвото продолжиле. Партијата ги гледала приватните книжарници како центри кои можат да шират пропаганда спротивна на државно пласираната. Многу пати во документите од конкретниот период се среќава мислењето дека т.н. петпарачка и друга неадекватна за општеството литература се продава по „разни книжари, киосци и други јавни места.“ Оваа литература се сметала за „старо зло“ кое влијае на народните маси, особено на младината, па поради тоа се настојувало да биде отстранета. Се барало „надзор над продажбата на книги, брошури, песма-рици, календари и др. по саемите, панаѓурите, пазарите, киосците, трафиките, кафаните и железничките станици и други јавни места.“ Постоело убедување дека: „Административните мерки во никој случај не се доволни да се отстрани штетното влијание на овие видови книги“, заради што се предлагало воспитно да се влијае на луѓето да по своја иницијатива ја отфрлат таквата литература, истовремено развивајќи им го вкусот и потребата за „права уметност од подрачјето на убавата и забавна литература.“¹⁰

Како што може да се види југословенската држава била насочена кон долгорочен систематски развој на публиката, кој меѓу другото подразбирал „изградба на релацијата меѓу поединецот и уметноста.“¹¹ Целта била промена на структурата на публиката, односно проширување на основата од која доаѓа публиката, во квалитативна и квантитативна смисла. Партијата / државата настојувала да го изгради читателскиот вкус во согласност со замислените / воспоставените норми во културното поле, а со тоа да ја развие потребата од *права* книжевност, што ќе придонесе за оневозможување на циркулацијата на *непосакуваните* содржини во општествената сфера.

Предложените мерки, според заменик министерот за просвета на ДФЈ, требало да ја оневозможат штетната работа на несовесните про-

¹⁰ АЈ; 313-11-37, Мартин Менцеј, помошник на министерот за просвета на ДФЈ до Републичките министерства за просвета и другите институции, 26 јуни 1945 Београд, Предмет: Организирање и водење надзор над петпарачка литература.

¹¹ Според Maitland (1997), терминот „развој на публиката“, може да се дефинира како: „испланиран процес кој вклучува изградба на релација меѓу поединецот и уметноста“. Види повеќе: Debi Hayes, Audience development: towards a strategic mindset (2003). Достапно на: http://ernest.hec.ca/video/pedagogie/gestion_des_arts/AIMAC/2003/resources/pdf/A/A07_Hayes.pdf.

давачи на книги. Во овој контекст, тој сметал дека со ваквите мерки не треба да биде опфатена т.н. лесна литература, која иако нема поголема книжевна и уметничка вредност, сепак има голема улога во воспитувањето на читателите, а строг став не смее да се зазема ниту за одредувањето на она што спаѓа во порнографска литература, зашто „се мисли само на оние најниски видови кои само штетно влијаат, а немаат никакви позитивни страни.“¹²

Државата настојувала со разни мерки да ја сузбие работата на приватната издавачка дејност, не дозволувајќи пристап до хартија, боја за штампање, преку мерки за снижување на цените на книгите и т.н. Примерите се бројни. На состанокот на Агитпроп на ЦК КПЈ кој се одржал во Белград кон крајот на 1947 година било посочено дека книгите на приватните издавачки претпријатија „се многу скапи и непријателски“, па затоа „Уредот за цени треба да им ги симне цените и тие мора да пропаднат... Треба да се започне со кампања за нивната работа како непријателска во печатот, да се подготви јавното мислење.“¹³ Во дискусијата, пак, на Комисијата за агитација и пропаганда на ЦК КПЈ во 1948 година, за проблемите со црковната и приватната издавачка дејност, Радован Зоговиќ, меѓу другото вели: „Нашата задача е во тоа со сите средства кои одговараат да ја спречиме црковната литература која е наменета за младината... Ако мораме да бидеме попустливи, да бидеме попустливи на линија на молитвениците, а не на црковната пропаганда. Средствата можат да бидат различни: контролирање на штампариите, скратување на можностите за печатење, скратување на хартијата, одолговлекување, бирократска спорост.“¹⁴ Ваквите мерки, во согласност со образложението биле од превентивна природа, односно имале за цел да го спречат излегувањето на непосакуваните изданија во јавната сфера. Од дискусиите поврзани со конкретната тема произлегло и дефинирање на задачите: „агитпропите мораат да ја контролираат издавачката дејност како на државните издавачки претпријатија, така и на приватните. Со контрола-

¹² АЈ; 313-11-37, Мартин Менцеј, помошник на министерот за просвета на ДФЈ до Републичките министерства за просвета и другите институции, 26 јуни 1945 Бг, Предмет: Организирање и водење надзор над петпарачка литература.

¹³ Сојузот на книжевниците на Југославија бил сметан за најважен сојуз во државата, „политички најважниот зашто директно се обраќа на масите“. Види: ЦК КПЈ, Комисија за агитација и пропаганда, Записник од состанокот на Агитпроп, 12.12. 1947 година, Белград, АЈ; 507, VIII, II/5-(1-103)(К-26).

¹⁴ Архив Југославије; 507, VIII, I-(1-41)(К-1). ЦК КПЈ Комисија за агитацију и пропаганду, 15.12.1948.

та треба да се најде метод таа дејност да не постои и да се укаже на нашите власти да по административен пат се угушат овие изданија.⁴⁵

Приватните книжари и по прашањето на детската литература, се посочуваат како места кои продаваат „стара литература“, која е „реакционерна, грубо опремена, често големосрпска, секогаш религиозна, често пати смета на најтемните инстинкти кај децата. (...) Нашата задача би била да знаеме што сè се продава и да се бориме против таа литература, и тоа: прво, по пат на законот, второ, по пат на поостра и немилосрдна критика, трето, по пат на мобилизирање на пионерските организации.“⁴⁶ Законот за детската книжевност е донесен во 1947 година, но како што се вели во дискусијата која се води во Комисијата за агитација и пропаганда на ЦК КПЈ: „Приватните издавачи тој закон не го фермаат, не е влезен во практика и се издаваат сосема непријателски книги... Издавачите издаваат книги, зашто никој не ги контролира, издаваат книги не наведувајќи на нив ниту година на издавање, ниту кој ги издал... Нашата задача е да ги поттикнеме министерствата да ја вршат својата должност, да посветат целосно внимание на контролата на литературата која се издава и да бараат од државниот обвинител постапка. Кратко кажано, треба да ја сузбиеме таа дејност...“⁴⁷

Овој судир со приватните издавачи и книжари, кој траел од 1945 до 1949 година, како што наведува Љубодраг Димиќ, го следела постојана кампања во печатот „за нивната работа како непријателска“, што било особено изразено во почетокот на 1948 година, како мерка со која јавното мислење било подготвувано за втората национализација, која ги укинала и последните приватни издавачи.⁴⁸ Во овој контекст, на Петтиот конгрес на КПЈ (1948),⁴⁹ Милован Ѓилас изнесувајќи го тригодишниот би-

⁴⁵ Архив Југославије; 507, VIII, I-(1-41)(K-1). ЦК КПЈ Комисија за агитацију и пропаганду, 15.12.1948.

⁴⁶ Архив Југославије; 507, VIII, I-(1-41)(K-1). ЦК КПЈ Комисија за агитацију и пропаганду, 15.12.1948.

⁴⁷ Архив Југославије; 507, VIII, I-(1-41)(K-1). ЦК КПЈ Комисија за агитацију и пропаганду, 15.12.1948.

⁴⁸ Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952*. (Beograd: Rad, 1988), 155.

⁴⁹ Задачата на Петтиот Конгрес била критички да го оцени поминатиот пат од основањето на Партијата па до нејзиното претварање во револуционерна сила која била способна да го поведе народот во оружана борба до победа која завршила со социјалистичката револуција, преобразбата на земјата односно со изградба на социјалимот. Види повеќе во: Beroslav Jandrić, "Izvori i literatura za povijest Komunističke partije Hrvatske – Saveza komunista Hrvatske 1945–1978." *Časopis za suvremenu povijest* 14, br. 2 (1982): 129-178. <https://hrcak.srce.hr/215234>

ланс од работата на Комисијата за агитација и пропаганда при ЦК КПЈ, со која раководел констатира: „Во нашата земја е ликвидирана приватната издавачка дејност“, од списанијата „постојат само незначителен број (црковни и некои други) кои не се под раководство на Партијата“, на сите фронтови се води „борба за здрава идеолошка марксистичко-ленинистичка основа на културата и уметноста“, а самиот марксизам-ленинизам „стана владеечка идеологија во нашата земја“.²⁰

Контролата во државните / партиските издавачки куќи одела многу полесно, имајќи предвид дека раководните, уредувачките и другите важни позиции биле во рацете на партиските кадри. Сојузната Агитпроп комисија барала од претпријатијата да ги изработуваат издавачките планови согласно инструкциите дадени од неа. При нивната изработка се препорачувало да бидат земени предвид потребите на читателите, можностите и резервите на хартија, но и да се води сметка за „ускладување на издавачката дејност со нашите најважни државни (политички, економски и културни) задачи“.²¹ Сите планови требало да се достават до Агитпроп комисијата, каде „тие ќе бидат на време проучени и на време ќе бидат дадени понатамошни инструкции“. Понатаму, се посочувало дека треба особено да се внимава издавачката дејност „да не стане сама на себе цел (издавање на домашни класици само за да се издава, или само затоа што се класици)“.²²

Од издавачките претпријатија се барало да пристапуваат плански кон дејноста. За подобно се сметало објавувањето дела од четворицата класици на марксизмот-ленинизмот, како и избрани дела од најпознатите марксистички теоретичари и историчари на уметност, книжевници и уметнички критичари. Биле протежирани делата на револуционерно-пролетерските книжевници, како и делата на современите и живи домашни и странски напредни писатели, особено претставниците на социјалистичкиот реализам во СССР. Се инсистирало на класични дела од областа на филозофијата, биологијата, антропологијата, космологијата, историјата, историја на уметност и т.н., а особено биле потенцирани делата на француските материјалисти (Дарвин и др.); потоа

²⁰ Dušan Bošković, *Estetika u okruženju: Sporovi u marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944-1972. godine* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju "Filip Višnjić", 2003), 65.

²¹ АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(К-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитација и пропаганда – Државен издавачки завод на Југославија, Бг, 1945.

²² АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(К-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитација и пропаганда – Државен издавачки завод на Југославија, Бг, 1945.

класичните дела на западно-европската и американската книжевност, особено делата на критичките реалисти (Балзак, Мопасан, Дикенс, Твен, Зола и др.); класични дела на словенската книжевност, особено претставници на рускиот критички реализам, на естетичари материјалисти (Гогољ, Островски, Толстој, Чехов и др.); репродукции и монографии на најпознатите ликовни уметности, снабдени со правилни предговори и толкувања (Микеланџело, Леонардо да Винчи, Рембрант, Гоја, Делакроа и др.); најзначајни дела на современите југословенски книжевници (српски, хрватски, словенечки, македонски, црногорски) и др.²³

Агитпроп комисијата барала од сите државни и партиски претпријатија, вклучително и од Државниот издавачки завод на Југославија, да спроведуваат строга организација и одговорно да работат: „Не може да се пристапи кон остварување на годишните или и помалите планови, без претходно надлежните органи да ги потпишат тие планови. Во Управата на заводот не може да се прими книга за работа, додека одговорниот лектор и уредникот не дадат свое писмено мислење дека книгата е солидно подготвена за штампа. Штампањето на една книга мора да го одобри директорот на заводот со својот потпис.“²⁴

Од републичките заводи, во врска со организирањето на издавачката дејност, се барало да се раководат од „нашата внатрешна и надворешна политика и нашата културна политика генерално“, а својот пристап кон остварување на плановите да го базираат и на потребите на секоја република, поединечно. Што се однесува до Македонија, чија издавачка дејност била уште во зачеток, од комисијата сметале дека планот треба да опфати тесен избор на „попотребните и позначајните работи“, меѓу кои се посочува на потребата од објавување на „неколку најдобри дела на современата и класична албанска книжевност“, потоа на преводите (на албански) на југословенската актуелна литература, книги на југословенските писатели кои се залагале за соработка со Албанците и на крај книгите како : „Мајка“ на Горски, „Како се калеше челикот“ на Островски и сл.²⁵

Посебно внимание Партијата посветувала на преводите, за кои се сметало дека се „најслаба страна“ на новите изданија: „Старите прево-

²³ АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(К-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитација и пропаганда – Државен издавачки завод на Југославија, Бг, 1945.

²⁴ АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(К-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитација и пропаганда – Државен издавачки завод на Југославија, Бг, 1945.

²⁵ АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(К-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитацију и пропаганду – Државном издавачком заводу Југославије, Бг, 1945.

ди не смеат повторно да се издаваат, додека не се прегледаат и не се до-тераат. Новите преводи треба да подлежат на повеќеструка, колективна и поединечна контрола.²⁶

По судирот со Информбирото се сметало дека дотогашната ли-нија на издавање на сè што е руско независно од квалитетот претставува „линија на вазална земја“.²⁷ Во оваа смисла барањата во издавачката деј-ност оделе во насока на тоа дека „советските дела се скоро сите натуре-ни со ревизионизмот кој штетно влијае“, нивниот квалитет се сметал за слаб, па заради тоа се барало „покритички да се пријде кон издавањето на овие дела.“ На удар биле и писателите од другите информбировски земји, чии дела требало да се исфрлат од издавачките планови, а такво мислење имало и за писателите од капиталистичките земји кои биле „присталици на Информбирото и како такви ја напаѓаат нашата земја“.²⁸ *Реакционерните* и *декадентните* писатели требало да се исфрлат од плановите на издаваштвото, а од современите да останат само оние пи-сатели чии дела се сметале за добри. Милован Ѓилас сметал дека изда-вачките претпријатија во конкретниот период не ја спроведуваат лини-јата на Партијата, туку дека работат против неа. Тој меѓу другото по-тенцира: „Не треба да се земаат лоши дела ни од западната, ни од совет-ската литература... Директорите на издавачките претпријатија треба да внимаваат, зашто е голема нивната културна и историска мисија за на-шата културна преобразба... не треба да се оди по линија на пропаганда, агитација и актуелност, туку по линија на културна преобразба, тоа е суштината на работите... Кај нашите современи писатели треба да се би-де широк и да се издава се. Библиотеките на младите писатели треба да се укинат. Нема млади и стари писатели, туку добри и лоши, на младос-та не треба да ѝ се одбива ништо.“²⁹

²⁶ АЈ; 507-VIII, II/1-(1-71)(K-2) ЦК КПЈ, Комисија за агитацију и пропаганду – Државном издавачком заводу Југославије, Бг, 1945.

²⁷ АЈ; 507-VIII, II/4-d-(1-27)(K-24) ЦК КПЈ, Управа за агитација и пропаганда, Записник са саветовања о издавачкој делатности у ФНРЈ, Београд, 25.10.1950. Во овој документ е презентирано и мислењето на Драги Миленковиќ по однос на прашањето на кни-жевно-критичките студии, каде стои: „тргнавме и земавме сите руски работи, додека останатите не. Сакавме да ги воспитае нашите луѓе на делата на една земја, што е погрешно“.

²⁸ АЈ; 507-VIII, II/4-d-(1-27)(K-24) ЦК КПЈ, Управа за агитација и пропаганда, Записник са саветовања о издавачкој делатности у ФНРЈ, Београд, 25.10.1950.

²⁹ АЈ; 507-VIII, II/4-d-(1-27)(K-24) ЦК КПЈ, Управа за агитација и пропаганда, Записник са саветовања о издавачкој делатности у ФНРЈ, Београд, 25.10.1950.

На советувањето за издавачката дејност на Агитпроп при ЦК КПЈ се нотира дека во програмите многу малку внимание се посветува на историјата, мемоарите, културната историја, биографиите. Потоа, се бара вниманието да се сврти кон историјата на поедини источни народи, а се дозволува преведување и на историјата на „буржоаските позитивисти“. Членовите на Агитпроп сметале дека програмите имале недостатоци кои се однесуваат на тоа што многупати се наведувале писателите без делата, или пак делата без писателите, или пак се издавале полошите дела на некој писател, а подобрите не.³⁰

„Опасноста“ во преводите пак, се сметало дека лежи во тоа што класиците на марксизмот-ленинизмот се преведуваат од руски, наместо од оригиналот германски или англиски. Оттука, во Записникот од советувањето за издавачката дејност на Управата за агитација и пропаганда на ЦК КПЈ стои констатацијата на еден од дискутантите дека: „преведувањето на белетристика од руски е културна срамота“.³¹ Исто така се посочувало дека треба да се престане и со руските предговори и дека треба да се издаваат дела со *наши* предговори или без предговори.

Ова е период кога се донесуваат нови прописи за издавачките претпријатија кои налагаат тие да работат на економска основа, а со нив да управуваат работнички совети. Во оваа смисла, работничките совети настојувале да ја развиваат работата на претпријатијата на тој начин што ќе постигнат поголема економска добивка, што според надлежните одело на штета на културно-политичките функции на самите претпријатија. Така, во 1952 година, Советот за наука и култура на ФНРЈ, анализирајќи ја состојбата во издавачката дејност по донесувањето на новите прописи ги наведува слабостите во издаваштвото. Имено, Советот сметал дека заради тоа што во работничките совети покрај графичките работници, бил вклучен и административен персонал (благајници, секретарки, телефонистки) односно луѓе кои немале квалификации за водење на издавачката политика и одредување на плановите за издавачка дејност, постоела опасност оваа дејност да ги запостави и занемари своите културно-воспитни задачи. Со тежнењето кон постигнување на што поголема заработка, издавачките претпријатија, според наведеното во документот, тргнале по патот на издавање на „сензационалистичка, криминална, па и порнографска литература која погодува на лесниот и уш-

³⁰ АЈ; 507-VIII, II/4-d-(1-27)(К-24) ЦК КПЈ, Управа за агитација и пропаганда, Записник са саветовања о издавачкој делатности у ФНРЈ, Београд, 25.10.1950.

³¹ АЈ; 507-VIII, II/4-d-(1-27)(К-24) ЦК КПЈ, Управа за агитација и пропаганда, Записник са саветовања о издавачкој делатности у ФНРЈ, Београд, 25.10.1950.

те недоволно развиениот вкус на најшироките читатели“. Во продолжение се потенцира тенденцијата на запоставување на сериозните научни и книжевни дела, бидејќи истите немаат голема продажба, иако можат да претставуваат огромен придонес во југословенската наука и книжевност. Оттука, Советот бара во работничките совети да влезат автори, книжевници и научници кои ќе имаат влијание на издвачките претпријатија, што би значело и подобра гаранција за правилна издавачка политика на претпријатијата.³²

Државата во овој период се соочувала и со *проблемот* поврзан со верските книги кои непречено се увезувале. За овој *проблем* во 1952 година, претседателот на комисијата за верски прашања - Мирко Ќуковиќ, го поставил прашањето: „... дали сме должни да дозволиме непречен увоз на такви книги или можеме, без изричната забрана, на некој начин да го отежнеме увозот?“ Ваквото прашање било разгледувано од страна на правен совет кој според напишаното во документот сметал дека: „Политички би било неопортуно, фронтално да се истапи против дозволите за увоз на верските книги, меѓутоа политичката штета од таа литература е очигледна и таа всушност е наменета кон кочење на процесот и окуражување на реакционерните кругови. Затоа е нужно внимателно да се пријде кон овој проблем и да се бараат правни отежнувања на увозот. Најпогоден начин на отежнување на увозот на овој материјал би бил оптеретување со царини на целиот увезен материјал штампан на еден од јазиците на југословенските народи. Меѓутоа, Спогодбата за увоз на предмети од воспитен, научен и културен карактер донекаде го оневозможува царинењето на книгите. Оваа Спогодба склучена под закрила на УНЕСКО не стапила на сила, но ќе стапи кога ќе се ратификува или кога ќе пристапат десет држави... до нејзиното стапување на сила ние можеме увозот на сите книги штампани на нашите јазици да ги оптеретиме со скоро прохибитивни царини и таа мера да ја правдаме со заштита на нашите продуценти.“³³

Документите даваат јасен приказ на начинот на кој државата / Партијата се справувала со проблемите во издаваштвото. Настојувајќи да ја воспостави и одржи посакуваната структура во културното поле, југословенската културна политика во своите стратегии на дејствување

³² Музеј историје Југославије, Архив Ј. Б. Тита - КМЈ, II-d9. Совет за науку и културу ФНРЈ – Кабинету претседника министерског савета Југославије, Стање наше издавачке делатности, Београд 1952.

³³ Muzej istorije Jugoslavije, Arhiv JBT, KMJ-II-10/38. Милан Бартош, советник МИП ФНРЈ – Кабинету Председника министерског савета ФНРЈ, Београд, 12.05.1952.

настојувала да ги вклучи сите сегменти од општеството, почнувајќи од државните и партиските ресурси, преку создавачите / книжевниците, па се до читателската публика.³⁴

*

Периодот од 1945-1952 година е период на етаблирање и стабилизација на *новите* значења, принципи и карактеристики кои го означуваат *новото* време и во таа смисла треба да го изградат и *новиот човек*. Комунистичката Партија била привилегирана во однос на артикулацијата на културата во југословенскиот простор, во согласност со сопствените замисли и идеологија. Ориентирана кон одржување на посакуваната категоризација на она *што е вредно*, а *што не* во општествени рамки, КПЈ преку државата и нејзините органи, организираше механизми за актуелизација на замислената култура. Во овој контекст, контролата на културни содржини целела кон усогласување на јавно пласираните културни добра со државната / партиската херменевтика.

Истражувањето покажа дека културно-издавачката дејност во Југославија, претставувала особено значаен ресурс во државниот модел на културна политика, кој вклучувал низа стратегии и методи со кои државата настојувала да го управува конкретното поле на културата, менаџирајќи ги и рестрикциите / ограничувањата во полето. Успешноста / неуспешноста на менаџерските стратегии, помалку или повеќе се должи на фактот што процесите во културата се флуидни и опфаќаат комплексни, нијансирани и понекогаш контрадикторни односи на моќ. Ова е така, затоа што интерференциите на генеративните и рестриktivните практики не се секогаш складни, односно нивното дејствување, неможе секогаш да ги следи стандардите воспоставени од политичката идеологија.

Параметрите на *легитимни* и *нелегитимни* содржини биле тесно зависни од внатрешните, но и надворешните околности во кои опстојувала државата. Ова е јасно видно при компарација на периодите пред и по судирот Сталин – Тито (Информбиро, 1948). Имено во првиот

---

³⁴ Во изградбата на културната општествена сфера, државата настојувала да воспостави партнерство меѓу: создавачите (уметници, писатели и др. реализатори на културни активности), публиката (професионална, аматерска...), доносителите на одлуки (носителите на јавната власт, културните институции...), посредниците (школи, универзитети, интелектуалци, новинари...). Види: Ana Birešev, *Kulturna politika u teoriji*. (Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2007), 196. Д. Поповска, Начела на ..., 14).

период, југословенската културна политика била под силно влијание на СССР, а работата во културата била насочена кон продлабочување на овие врски. Во оваа смисла идејната матрица во културата се барала во социјалистичкиот реализам.³⁵ Подоцна, под влијание на надворешните детерминанти, културните содржини генерално, а во тој контекст и во сферата на издаваштвото, ја менуваат својата логика и како што покажа истражувањето, добиваат поинакви толкувања.³⁶

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- Културна политика Југославије: 1945-1952. Зборник документа. Књ. 1. Докнић, Бранка, Петровић, Ф. Милић, Хофман, Иван. (Ур.). (Београд: Архив Југославије, 2009).
- Културна политика Југославије: 1945-1952. Зборник документа. Књ. 1. Докнић, Бранка, Петровић, Ф. Милић, Хофман, Иван. (Ур.). (Београд: Архив Југославије, 2009).
- Службен лист на Демократска Федеративна Југославија, петак 31 август 1945, бр.65, год. I. (Београд: Штампа државне штампарије – Београд, 1945).

ЛИТЕРАТУРА:

- Bošković, Dušan, *Estetika u okruženju: Sporovi u marksističkoj estetici i književnoj kritici u srpsko-hrvatskoj periodici od 1944-1972. godine* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju "Filip Višnjić", 2003).
- Birešev, Ana. *Kulturna politika u teoriji* (Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2007), 187-216.

---

³⁵ Социјалистичкиот реализам се состоел во барањето – уметниците, содржините на своето творештво да ги црпат од стварноста на животот во социјалистичкото општество. Особено посакувани биле темите за револуцијата и изградбата на социјализмот. Иван Хофман, Под стегом Партије, Музика социјалистичког реализма – примери СССР и Југославије, 1-3. 41-63. (Београд: Годишњак за друштвену историју, 2005).

³⁶ Ова е период на интензивирање на соработката со западноевропските социјалисти и социјалдемократи, особено од 1950 до 1953 година (Александар В. Милетић, Милован Ђилас и француски социјалисти 1950-1954, *Токови историје* 1/2020 (Београд: Институт за новију историју Србије, 2020), 156-157. Местото на социјалистичкиот реализам го завзема југословенскиот самоуправен социјализам.

- Gabrič, Aleš. Cenzura u Sloveniji posle Drugog svetskog rata: od komunističkog spiska zabranjenih knjiga do ukidanja t.z. 'verbalnog delikta' Ristović, A. (превод). УДК: 316.75:321.64(497.4)"1945/1990" (2008). Достапно на: <https://www.nb.rs>, 63-67.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945-1952* (Београд: Rad, 1998).
- Докнић Бранка, Културна политика Југославије: 1945-1952. Во: *Културна политика Југославије: 1945-1952*. Зборник документа, књ. 1. Докнић Бранка, Петровић, Ф. Милић, Хофман Иван. (ур.). Београд: Архив Југославије, 2009).
- Jandrić Beroslav, "Izvori i literatura za povijest Komunističke partije Hrvatske – Saveza komunista Hrvatske 1945–1978." *Časopis za suvremenu povijest* 14, br. 2 (1982): 129-178. <https://hrcak.srce.hr/215234>
- Милетић, Александар В., Милован Ђилас и француски социјалисти 1950-1954, *Токови историје* 1/2020 (Београд: Институт за новију историју Србије, 2020) 155-174.
- Поповска, Драгица, Начела на југословенската културна политика (1945-1952), Филолошки студии, кн. 2. (Скопје-Перм-Љубљана-Загреб: 2021). Достапно на: <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2021>.
- Хофман Иван, Под стегом Партије, Музика социјалистичког реализма – примери СССР и Југославије, 1-3. 41-63. (Београд: Годишњак за друштвену историју, 2005).
- Hayes Deby, Audience development: towards a strategic mindset, (2003). Достапно на: http://ernest.hec.ca/video/pedagogie/gestion_des_arts/AIMAC/2003/resources/pdf/A/A07_Hayes.pdf
- Šarić, Tatjana. (2010). Djelovanje Agitpropa prema književnom radu i izdavaštvu u NRH, 1945-1952. RADOVI, Vol. 42 (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, 2010).

Dragica POPOVSKA
Institute of National History, Skopje

PUBLICATION IN YUGOSLAV CULTURAL POLICIES
(1945-1952)
(summary)

The paper focuses on the cultural - publishing activity in Yugoslavia (1945-1952), as a department through which the correlation between the literary work and the social / institutional context in which that work is circulated and shared, can be traced. Based on the available archival material, the text analyzes the state model of cultural policy, related to the specific activity, which shows the whole system of specific practices - strategies, including the way in which the Party / state manages the restrictions in the field.

The way in which the books are recognized as valuable is taken into account, in accordance with the established standards in the cultural field. Having in mind that the categorization of valuable / non-valuable in social frameworks is a fluid and very dynamic category, which is closely dependent on the context, the text explores the postulates on which the cultural-publishing activity is based, comparing the periods before and after the Stalin-Tito conflict (Information Bureau, 1948). Namely, in the first period, the Yugoslav cultural policy was strongly influenced by the USSR, and the work in culture was aimed at deepening these ties. In this sense, the ideological matrix in culture was sought in socialist realism. Later, under the influence of external determinants, cultural content in general, and in that context in the field of publishing, change their logic and, as research has shown, receive different interpretations.